

A természetvédelmi célú gyepek jelentősége és lehetőségei

Penksza Károly¹ – Halász András²

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

¹Növénytermesztési-tudományok Intézet, Gödöllő

²Állattenyésztési Tudományok Intézet, Gödöllő

penksza.karoly@mkk.szie.hu

BEVEZETÉS

A gyeses területek, különösen a természetes és a természetközeli gyepek nagyon jelentős ökoszisztéma-szolgáltató képességgel rendelkeznek, gazdasági-társadalmi jelentőségük vitathatatlan. A Pannon biogeográfiai régió száraz gyepeinek jelentős része is száraz, tápanyagban szegény környezetben, sokszor másodlagos élőhelyeken, erdőirtásokon, felhagyott mezőgazdasági területeken található meg, mely területek elsősorban legelőként hasznosíthatók. A nedvesebb környezeti viszonyok között, nedvesebb fekvésben található gyepek kaszálóként jöhetnek számításba. Gyepterületeink csak kis hányada obligát (eredendően) gyep, nagy részük kialakításáért az emberi kéz, a humán tevékenység a felelős, így fenntartásuk sem képzelhető el emberi beavatkozás nélkül. Ezért is fontos ez a tevékenység, ami gyepek területén folyik.

A gyepek fennmaradása a fajösszetételükben történő változások miatt sokszor kérdéses lehet. Veszélyeztető tényezőként jelentkezhet a felszántás, a túlzott avarosodás, az elszántás, a műtrágya-bemosódás és a vegyszerhasználat, de inváziós fajok is felszaporodhatnak bennük (Kelemen et al., 2016). A gyepek vizsgálata során nem elegendő csak a fajösszetétellel, florisztikai vizsgálatokkal és a növényzet fajösszetételével, cönológia feltáráásával foglalkozni, hanem törekedni kell azoknak a mechanizmusoknak a megértésére is, amelyek szabályozzák az egyes fajok elterjedését és szerepét a növényi közösségi struktúrákban. Ezért fontosak a diverzitási és mikroökológiai vizsgálatok, ahol a gyepek térbeli heterogenitásának és a közösségi struktúrájának feltáráására is sor kerül (Bartha, 2007).

GYEPTERÜLETEINK, MINT ÉRTÉKHORDOZÓK

A gyepek fajgazdagsága és a legelő állatok közötti összefüggés fontosságára a kutatók már a múlt század elején felhívták a figyelmet, és megállapították, a fajgazdag gyepon nevelkedett állatok legtermészetesebb és legértékesebb takarmánya a legelőfü és a gyepszéna, valamint hogy a legelőt a legelő állat képes leginkább természetes állapotában karbantartani. Ezt a nézetet napjainkban is többen osztják, de különösen kiemelkedő szerepe volt Vinczeffy Imre Professzor Úrnak a természetvédelmi szemléletű gyepegazdálkodás megteremtésében (Vinczeffy, 1993, 2004).

Ezen vezérelv mentén kell megfogalmazni a multifunkcionális földhasználatot (Nagy et al., 2011), aminél a termelési funkción túl a természetvédelmi és szociális funkciók kerülnek előtérbe, melyek viszont nehezen forintosíthatóak. Egy természetvédelmi prioritású földterület – legyen az szántó vagy gyep – rengeteg problémát vet fel. Ezek egyike a központi támogatási rendszer. Ki finanszírozza a biodiverzitásért folytatott harcot? A LIFE programok mentén komoly természetvédelmi munka folyik Európa szerte, azonban ezek többsége nem fordít kellő figyelmet a vidék lakosság-megtartó szerepére. Olykor úgy tűnik, mintha egy-egy ilyen program mentén a madarak élőhelye fontosabb lenne, mint a vidéki emberek megélhetése. A biodiverzitás beárazása azonban nem egyszerű feladat (Costanza et al., 1997; Montgomery et al., 1999). Magyarország is azon országok közé tartozik, ahol komoly összegeket fordítanak a fajok sokféleségének megőrzésére. Sokszor felmerül, hogy ez a tevékenység teljesen öncélú, azonban figyelembe kell venni az ökoszisztéma-szolgáltatások „beárazását” is. Ezt hazánkban ma már megengedhetjük magunknak, de nem szabad elfelejteni, hogy a Föld lakosságának nagy része nem ebben a szellemben használja a környezetet. Ez a „beárazás” egy sor, elsőre nem direkt kapcsolható „szolgáltatást” jelent. Az árvízvédelem például kétségtelenül nemzetgazdasági jelentőségű, és közvetve minden lakosnak egyformán fontosnak kell, hogy legyen, ha másért nem, azért, hogy a kárelhárításra költött pénzt közhasznúbb módon lehessen elkölteni. Azonban a hatékony árvízvédelemnek magas költségei vannak. A műtárgyak (gátak, zsilipek, csatornák, átereszek) építési és karbantartási költségét könnyű beárazni, de a hatékony vízkormányzáshoz hozzátartozik az árterek növényzetének (galéria erdők, rétek, legelők) rendben tartása is, ami csak változatos növényi összetétellel lehetséges. Arról nem is beszélve, hogy ezt a növényzetet, illetve biomasszáját költséghatékony módon (legeltetéssel), időről-időre el kell távolítani. A tiszta ivóvíz bázis is erősen függ attól, hogy mennyire változatos, burjánzó környezetben szűrődik át, mielőtt a talaj mélyebb rétegeibe jut. A pollinátorok hiányát sok helyen érzik már, nem csak a méhészek. Az egymásra utaltság (házi-/vadon élő állatok-növényzet-talaj) érzékeny egyensúlya könnyen felborulhat, ami forintosítható károkat (kieső hozamok, élelmiszerhiány, új betegségek megjelenése) okozhat.

Visszatérve az eredeti kérdésre, a mezőgazdasági és természetvédelmi célú földhasználatot/funkciót egyaránt szem előtt kell tartani, hogy fenntartható környezetet biztosítsunk mind az élelmiszertermeléshez, mind a saját étletterünkhöz. Gyepeink esetében, azok fajgazdagságának megőrzése, gazdasági értékük fenntartása sokoldalú megközelítést igényel. A *természeti értékek* megőrzése mellett figyelembe kell venni a gyepek *takarmányként*

hasznosító gazdálkodók érdekeit is. A *természetvédelmi célú gyepegzálkodás* megfelelő működésének záloga, hogy a rossz minőségű és alacsony hozamú szénatermést figyelembe véve, még megérje hasznosítani a területet. A természetvédelmi gyepegzálkodás céljai külterjes gazdálkodási módszerekkel érhetők el leginkább, amelyekben a gyepegzálkodási rendszereknek nagy jelentőségük van.

A külterjes állattartásnak hazánkban is elsődleges szempontja volt – a legelő minőségének hosszú távon való megőrzése mellett – a legelő és az állatok minél gazdaságosabb hasznosítása, ami jelen időszakunkra a természetvédelmi szempontokat is igyekszik beépíteni a gyepegzálkodási rendszerekbe. A legelő élettérként hozzájárul a genetikai sokféleség, mint komoly gazdasági érték fenntartásához is. Emellett az EU rendelkezései szerint az állattartónak biztosítania kell az állat védelmét, például az éhezés és a hiányos táplálkozás, az egészségkárosodás, a stresszhatás és a káros hőmérsékleti és fizikai hatások ellen. Ezt elsősorban a legeltetési tartásmód, mint ökoszisztéma-szolgáltatás (tenyésztett állatok és termékeik kategória, NET 1 3. sz. melléklet) tudja közvetlen vagy közvetett módon biztosítani.

A *legeltetési hasznosítás* az ökológiai háttérrel is biztosítja a gyepeknek, megmarad az adott talajtípusra jellemző biotóp, a gyepek faji összetétele értékesebbé válik, különösen extenzív hasznosítás mellett. A szikes puszták biodiverzitását a rövidfűvű területeken főleg juhokkal és lovakkal, míg a magasabb fűvű, mezofilabb térszíneken szarvasmarhákkel lehet fenntartani (Török et al., 2014). A természetvédelemben a legeltetés egy olyan eszköz, amivel megőrizhető az életközösségek fajösszetétele (Kelemen, 1997).

Az *extenzív gazdálkodású gyepterületeken* is lehet fajgazdag gyepeket biztosítani az egész éves talajfedettséget fenntartva. A gyepek művelési ágban is nyomon követhető a rendszer fejlődése: tradicionális-hagyományos, konvencionális-szokásos intenzifikált, fajszám csökkentő hatású, fenntartható-extenzifikált, élőhely fenntartó (Szemán, 2005). A természetvédelmi, nem gazdasági célú, élőhely biztosító gyeppenntartás másodlagos takarmány előállításra igényel rendelkezik. A természetvédelmi szempontokat is figyelembe vevő gazdálkodás újszerű gyepegzálkodási rendszerek kifejlesztését, és konkrét védett területekhez kapcsolódó legeltetési módszerek kidolgozását indokolja. Az utóbbi években egyre jobban elterjedt a természetes gyepterületek legeltetési hasznosítása mellett. Ezzel együtt kidolgozásra kerültek különböző gyeppjavítási eljárások, ilyen például a gödöllői gyepegzálkodási módszer is (Barcsák et al., 1978). A gyepegzálkodási vizsgálatok során terepi adatok felhasználásával a mintaterületek gazdasági értéke is kifejezhető. A gyepeknek a vidékfejlesztésben is óriási a szerepe (Nagy, 2007).

GYEPGAZDÁLKODÁSI ÉS TERMÉSZETVÉDELMI VIZSGÁLATAINK

Az elmúlt 25 évben alföldi és középhegységi legelőkön, kaszálókon, fáslegelőkön, gyeptörédekeken, vetett gyepekben folytattunk komplex kutatást, igyekezve minél szélesebb körben érinteni minden gyeptípust, országos szinten is áttekintésre törekedve. Adataink hosszútávon történő alkalmazhatósága, és a folyamatok egyre mélyebb feltárása érdekében mintaterületeinket évről-évre vagy megfelelő időközönként újra felvételeztük, később, kiegészítésként talajtani, mikroklimatológiai kutatásokat is folytattunk. Vizsgálataink során fontos törekvésünk volt, hogy a területekről minél átfogóbb botanikai, gyepegzálkodási, takarmányértékelési és természetvédelmi értékelést adjunk. A gyepek mennyiségét, gyepegzálkodási szempontból fontos összetevőit (Tasi, 2003) és a növényzet fajösszetételét elemeztük. Alapelvünk volt az egyes mintaterületek természetvédelmi és gazdasági szempontú értékelése, valamint e két, sokszor ellentétes érdekek mentén szerveződő tevékenység közelítése egymáshoz (Penksza, 2013).

ÁTTEKINTŐ EREDMÉNYEINK

A mintaterületek, ahol a vizsgálatok folytak – a táji sajátosságok figyelembevételével – a következő kategóriákba sorolhatók: 1. művelési ág-váltás által érintett területek, 2. a nyári szállástól, karámtól meghatározott távolságban lévő térszínek, 3. eltérő hasznosítású (különböző haszonállattal legeltetett, különböző művelési móddal jellemezhető) területek, 4. lejtős területek (ezen belül a lejtő felső és alsó harmada). Ehhez kapcsolódtak még a gyeptörédekek (kunhalmok, gypszegegyek) és a vetett gyepek vizsgálatai, valamint a Dunántúli- és az Északi-középhegységben végzett fáslegelő-felmérések.

Kutatásaink során a gyakorlati természetvédelemre és a gazdák tevékenységére vonatkozóan különböző példákkal egyaránt találkoztunk. A jó példák közül kiemelkedik a tihanyi Belső-tó déli parti területén – a korábbi kaszáló helyén – kialakított magyar szürke szarvasmarha legelő. Ebben az esetben a művelési ág megváltoztatása előnyös volt. A gyepekben a művelési ág változtatást követve a fajösszetétel mind gyepegzálkodási, mind természetvédelmi szempontból javult, a fajszám pedig szinte megduplázódott. A mintaterületek közül itt zajlott le a legsikeresebb gyeppregenerációs folyamat. A Tihanyi-félszigeten a vizsgálat 22 éve alatt természetvédelmi szempontból folyamatos javulás mutatkozott, mellyel párhuzamosan a gyepek takarmányértéke nőtt. A 10 hektáros területen rendszeresen előforduló 7-9 magyar szürke szarvasmarha egyensúlyt tart fenn, az évenként végzett tisztító kaszálás pedig a szűrés fajok és a nagyobb kórók visszaszorításához járul hozzá.

A mintaterületek felvételei, kvadrátjai alapján a kutatásba bevont összes területről elmondható, hogy intenzív legeltetés hatására az állattartó telephez közel lévő területek faji összetétele jelentősen megváltozott: a területre jellemző fajok egy része eltűnt, helyettük zavarástűrők jelentek meg, illetve mérgező és gyom jellegű fajok szaporodtak el. Uralkodó pázsitfűfajjává az angolperje (*Lolium perenne*) és az kéklő perje (*Poa humilis*) vált. A gyepek

fajösszetétele teljesen átalakult, a ruderális társulások irányába tolódott el. Ezen gyepeknek a regenerációs esélye minimális, javításuk a legeltetési, taposási intenzitás mérséklésével oldható csak meg. A legeltetés hatására a vegetáció összetétele meghatározó és visszafordíthatatlan módon nem alakult át, nem változott meg, amelyet 3-5 éves és hosszabb (10-14 éves) időtartamot felölelő (tihanyi Belső-tó, bükki Nagymező, Bugac) adatsorokkal is igazoltunk. Számos munkához hasonlóan megerősítést nyert az a megállapítás, hogy a legeltetés a legelő fajösszetételére és fajszámára kedvezően hat. Ugyanakkor azt is kimutattuk, hogy az alullelegeltetett területeken, valamint a kaszálás és a legeltetés felhagyásával a fajgazdagság és a diverzitás csökken.

A vizsgálataink alapján összességében megállapítható, hogy a mintaterületek komplex vizsgálatainak eredményei rámutattak a gyepek természetességi állapotára, feltárták összetételüket, értékelték eltartóképességüket és gyepgazdálkodási tulajdonságaikat, ami a későbbiekben fontos szempont lehet a megfelelő gazdálkodási formák kialakításánál, vagy a kezelési tervek összeállításánál.

IRODALOM

- Bartha S. (2007): A vegetáció leírásának módszertani alapjai. In: Horváth A.-Szitár K. (szerk.): Agrártájak növényzetének monitorozása. A hatás-monitorozás elméleti alapjai és gyakorlati lehetőségei. MTA ÖBKI, Vácrátót. pp. 92-113.
- Barcsák Z.-Kertész I. (1986): Gazdaságos gyeptermelés és gyephasznosítás. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 20-90.
- Barcsák Z.-Baskay T. B.-Prieger K. (1978): Gyeptermesztés és hasznosítás. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Costanza, R.-d' Arge, R.-de Groot, R.-Farber, S.-Grasso, M.-Hannon, B.-...van den Belt, M. (1997): The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*, 387 (6630), 253-260. doi:10.1038/387253a0
- Kelemen J. (1997): Irányelvek a füves területek természetvédelmi szempontú kezeléséhez. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó
- Kelemen, A.-Valkó, O.-Kröel-Dulay, Gy.-Deák, B.-Török, P.-Tóth, K.-Miglécz, T.-Tóthmérész, B. (2016): The invasion of common milkweed (*Asclepias syriaca*) in sandy old-fields – Is it a threat to the native flora? *Applied Vegetation Science* 19: 218-224.
- Montgomery, C. A.-Pollak, R. A.-Freemark, K.-White, D. (1999). Pricing Biodiversity. *Journal of Environmental Economics and Management*, 38(1), 1-19. doi:10.1006/jeem.1999.1073
- Nagy, G. (2007): Spring phenological development and nutritive value of bromegrass. *Grassland Science in Europe* No 12. proc. Of 14th EGF Symposium, Gent, Belgium 3-5 September
- Nagy, G.-Halász, A.-Horváth P. (2011): The potential role of Midle East-European grasslands in multifunctional rural development. In: Wim, Heijman (szerk.) Second Agrimba-AVA Congress 2011 in Wageningen, The Netherlands. pp. 1-9.
- Penksza K. (2013): Gyepterületek természetvédelmi gyepgazdálkodási vizsgálatai. Akadémiai doktori értekezés, SZIE MKK
- Szemán L. (2005): A rét- és legelőgazdálkodás. In: Glatz F. (szerk.): A rendszerváltás kihatása a természeti környezetre. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest, pp. 67-92.
- Tasi J. (2003): Gyepek mérgező és gyomnövényei. SZIE Gödöllő
- Török, P.-Valkó, O.-Deák, B.-Kelemen, A.-Tóthmérész B. (2014): Traditional cattle grazing in a mosaic alkali landscape: Effects on grassland biodiversity along a moisture gradient. *PLoS ONE* 9 (5): e97095
- Vinczeffly I. (1993): Legelő- és gyepgazdálkodás. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Vinczeffly I. (2004): Legelőink különleges értékei. *Gyepgazdálkodási Közlemények*. 2: 5-24.
- Net 1: http://www.termeszetvedelem.hu/user/browser/File/KEHOP/NOSZTEP/8_%20Az%20%C3%B6kosziszt%C3%A9maszolg%C3%A1ltat%C3%A1sok%20prioriz%C3%A1l%C3%A1sa%20%C3%A9s%20a%20prioriz%C3%A1l%C3%A1s%20eredm%C3%A9nyei.pdf